

PETRI ANTILA

Koti, pakolaisuus ja identiteetti Erno Paasilinnan kirjallisessa tuotannossa

Paikat ovat tärkeitä kirjallisuudessa ja sitä koskevassa tutkimuksessa. Ensimmäisen Finlandia-palkinnon vuonna 1985 voittanut kirjailija Erno Paasilinna (1935–2000) tuli tunnetuksi paitsi virkavaltaa ja kansallisuusajattelua vastustavana satiirikkona ja poleemisena esseistinä myös syrjäseutujen, erityisesti Pohjois-Suomen, kuvaajana. Petri Anttilan artikkelissa Paasilinnan tuotantoa luetaan humanistisen maantieteen paikkateorian kautta. Tarkoituksena on hahmottaa kotiseudun merkitys kerrottuna paikkana tilanteessa, jossa kotiseudulta on täytynyt lähteä.

■ Koti ja kotiseutu ovat ihmisen keskeisiä paikkaan kuulumisen tunteen kohteita. Ne ovat myös tärkeitä tekijöitä henkilökohtaisen identiteetin muotoutumisessa. Kodin käsitteellä viitataan perinteisesti perusturvallisuuteen, vakauteen ja sitoutumiseen tiettyyn paikkaan. Kodissa huolehditaan biologisista perustarpeista kuten ruuasta, lämmöstä ja unesta.¹ Koti syntyy perheen ja lähipiirin sosiaalisista suhteista. Kotia voi tarkastella perheenjäsenten ja sukulaisuussuhteiden kautta sekä alueellisesti kotiseudun ja kotimaan kontekstissa. Koti viittaa lisäksi yksityisyyteen, omaan tilaan, jossa ihminen voi olla oma itsensä. Yksityisyys liittyy liikkumattomuuteen ja lepotilaan, sosiaalisista velvollisuuksista vapautumiseen. Kodissa voimme Yi-Fu Tuanin sanoin ”veitäytyä kokoamaan ajatuksiamme ja uneksiimaan unelmiamme”.²

Vastaavasti pakolaisuus merkitsee paikkakokemuksen äkillistä muutosta. Pakolaisuuteen liittyvä juurettomuuden tunne herättää ristiriitaisia psykologisia kysymyksiä

omasta identiteetistä ja olemassaolosta. Pakolainen siirtyy fyysisesti paikasta toiseen, mutta samalla emotionaaliset siteet pysyvät alkuperäisellä kotiseudulla.³

Myös kirjailija Erno Paasilinna oli pakolainen. Hänen juurensa olivat Petsamon Salmijärvellä, jonne hän syntyi poliisi ja asioitsija Väinö Paasilinnan ja kotiäiti Hilda Maria (Maija) Paasilinnan kolmantena lapsena. Sodan jälkeen Paasilinnat asutettiin satojen muiden Petsamon pakolaisten tavoin Tervolan Varejoen asutusalueelle, jossa Erno Paasilinna vietti nuoruutensa. Paasilinnan Kirjallinen ura eteni Nuoren Voiman liiton toiminnanjohtajasta Kaltion ja Pohjoisen päätoimittajaksi sekä vuodesta 1966 lähtien Kariston kirjalliseksi johtajaksi. Toisen teoksensa *Alamaisten Kyyneleet* (1970) jälkeen Paasilinna jättäytyi vapaaksi kirjailijaksi. Lappi säilyi Paasilinnan uran pääteemana, joka huipentui kirjailijan kaksiosaiseen Petsamo-historiikkiin (*Kaukana maailmasta* 1980 ja *Maailman kourissa* 1983).

Paikan käsite

Paikkatutkimus on osa humanistisen maantieteen traditiota, joka kehittyi 1970-luvulla yhteiskuntamaantieteen ohella perinteisen positivistisen maantieteen kritiikiksi. Eksaktisten mittausten ja abstraktien spatiaalisten mallien katsottiin vieraannuttavan tutkimuksen maantieteellisiin paikkoihin liittyvistä

1. Ks. esim. Outi Tuomi-Nikula, Päivi Granö ja Jaakko Suominen (2004) 'Oma koti kullan kallis – johdannoksi' Teoksessa Outi Tuomi-Nikula, Päivi Granö, Jaakko Suominen (toim.) *Koti, Kaibo, paikka, muutos, Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja 4*, Jyväskylä: Turun yliopisto, 7–8.

2. Yi-Fu Tuan (2006) 'Paikan taju: aika, paikka ja minuus' Teoksessa Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen, Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu, Kalevalaseuran vuosikirja 85*, Jyväskylä: SKS, 16–17. Käännös Liisa Kaski. Ks. myös Anne Buttimer (1980) 'Home, Reach, and the Sence of Place' Teoksessa Anne Buttimer ja David Seamon (toim.) *The Human Experience of Space and Place*, London: Croom Helm, 170–171, Laura Huttunen (2002) *Kotona, maanpaossa, matkalla: kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*, Helsinki: SKS, 50–51.

3. Russell King (1995) 'Migrations, Globalization and Place' Teoksessa Doreen Massey ja Pat Jess (toim.) *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*, London: The Open University, 7.

inhimillisistä tuntemuksista. Humanistisen maantieteen pioneerit, kuten Yi-Fu Tuan, Edward Relph ja Anne Buttimer alkoivat korostaa paikkoja kulttuurisina, esteettisinä, ihmisten kokemina, muistamina ja tarinoiden välittiminä tiloina.

Sittemmin paikkatutkimus on levittäytynyt osaksi kulttuurintutkimuksen hajanaista kenttää. Käsitteenä paikka voi viitata niin lastenhuoneeseen kuin yksittäiseen valtionkin. Paikka voi olla myös kuvitteellinen, eikä siten konkreettisesti paikannettavissa. Olennaista on, että ihmiset luovat merkityksiä kokemilleen paikoille muun muassa sosiaalisissa käytännöissä, päivittäisissä toimissa tai kirjojen ja elokuvien välittämänä. Joillekin erityisille paikoille merkityksiä antaa myös valtiovalta esimerkiksi muistomerkkien tai museoiden muodossa. Merkityksellisyys erottaakin paikan tilan käsitteestä, joka taas viittaa spatiaaliseen ja kulttuurisesti tuotettuun ympäristön hahmottamiseen. Toinen merkittävä aspekti paikkojen tutkimuksessa on niiden suhde alueiden identiteettiin, paikkojen muista erottuviin leimaa-antaviin tekijöihin, ja toisaalta ihmisten henkilökohtaiseen alueelliseen identiteettiin eli aluetietoisuuteen, jolla tarkoitetaan identifioitumista erilaisiin alueisiin. Erityisesti lapsuuden paikoilla on tärkeä rooli ihmisen minuuden rakentumisessa.⁴

Historiantutkimuksen kannalta mielenkiintoista on menneisyyden paikkojen muuttuminen subjektiivisiksi muistoiksi ja kertomuksiksi ja toisaalta kollektiivisiksi, jaetuiksi kokemuksiksi, jotka muokkaavat edelleen nykyisiä käsityksiämme paikoista. Kirjallisuuden, kuten historiategosten rooli yleisen paikkakuvan muodostumisessa eri alueista, kylistä, kaupungeista tai maakunnista, on merkittävä. Paikkakuvia leimaa muuttumattomuus ja stereotyyppisyys, vaikka ne eivät pysykään staattisen samanlaisina aikojen saatossa. Seija Keskitalo-Foleyn mukaan esimerkiksi Lapin ja pohjoisen paikkakuvaa ovat määrittäneet yhteiskunnallinen ja taloudellinen perifeerisyys suhteessa vauraaseen ja dynaamiseen etelään, luonnon eksoottisuus ja toisaalta matkailuja virkistyskohteiden karnevaalisuus⁵. Mo-

dernisaatio on toisaalta kiihdyttänyt paikkojen muutosvauhtia ja moninaistanut mielikuvia niistä. Nykyaika on samalla yhdenmukaistanut alueita; niin sanottuja epäpaikkoja, väliaikaisia olemisen tiloja kuten supermarketteja, lentokenttiä tai moottoroiteita, luonnehtii kulttuurirajat ylittävä universaalisuus ja yhteneväisyys.⁶

Ristiriitojen Petsamo

Erno Paasilinnan Ernolaksi nimetty varhaislapsuuden koti sijaitsi Petsamon Salmijärvellä Majjan kotitilan, Nivan mailla:

”Syksyllä 1938 valmistui ”Ernola” Salmijärven rantaan, neljä huonetta ja keittiö. Rakennusmieheksi isä palkkasi Antti Isolahden, väkivahvan ja lähes kaksimetrisen synkän miehen, joka itse kantoi hirret olkapäällä tasakertaan saakka. Isän laajentunut asianajotoimi oli luonut yhteydet Rindell & Lahtisen asianajotoimistoon Helsinkiin. Sen toinen osakas varatuomari Niilo Lahtinen vieraili kesämatkallaan Petsamossa ja yhteistoiminta hänen kanssaan jatkui kauan sotien yli. Asianajo tuotti niin paljon, että uuteen kotiin saatiin vaivatta täydellinen kalusto, lapsille ilmestyi polkupyöriä, potkukelkkoja ja nallekarhuja. Palkattiin kotiapulainen. Amanda Gullsténkin tuli vierailulle ja äiti tarjosi hänelle parasta mitä pöytään oli saatavissa: lohta, tomaatteja ja punaista limonadia. Tällä anteliaisuudella oli kyllä määrätty tarkoituksensakin. Kaikki

4. Yi-Fu Tuan (1977) *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis: The University of Minnesota, 4–7; Tim Cresswell (2004) *Place. A Short Introduction*, Malden: Blackwell Publishing 19–20; Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela ja Sirpa Tani (1997) 'Johdatus nykymaantieteeseen' Teoksessa Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela ja Sirpa Tani (toim.) *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*, Tampere: Osuuskunta Vastapaino, 16–18.

5. Seija Keskitalo-Foley (2006) 'Kolme näkökulmaa Lapin paikkana kokemiseen' Teoksessa Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen, Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu, Kalevalaseuran vuosikirja 85*, Jyväskylä: SKS, 132–137.

6. Paul C. Adams, Steven Hoelscher ja Karen E. Till (2001) 'Place in Context' Teoksessa Paul C. Adams, Steven Hoelscher ja Karen E. Till (toim.) *Textures of Place. Exploring Humanist Geographies*, Minneapolis: The University of Minnesota Press, xviii–xx.

alkoi olla vähän liiankin hyvin. Sellaisesta ei yleensä hyvä seuraa, sen ihmiset usein vaistonvaraisesti tietävät.”⁷

Omakohtaisesta kerronnasta huolimatta Erno Paasilinnalla ei ollut juurikaan muistikuvia Petsamon ajasta, olihan hän tuolloin vasta muutaman vuoden ikäinen. Hänen tietonsa pohjautuivat ennen kaikkea entisten petsamolaisien haastatteluihin ja vanhoihin Petsamoa käsitteleviin teoksiin.⁸ Paasilinnan kirjan kuvausta synnyinkodista voi luonnehtia geobiografiseksi tulkinnaksi, jälkikäteisen jäsentelyn tulokseksi. Geobiografista kuvaa sävyttää kronologinen kerronta, jossa katkonaiset muistikuvat ja kertomukset järjestellään eheäksi tarinaksi, rakentamalla elämä juonelliseksi.⁹

Edellä mainitussa lainauksessa Paasilinna kuvaa Petsamon uutta kotia harmonisena ja hyvinvoivana. Isän virkatyön ja asianajotoimen myötä perheen elämä oli vaurasta. Petsamo oli tarjonnut Väinö Paasilinnalle mahdollisuuden asettua aloilleen kodista lähdön, perheen kanssa riitaantumisen¹⁰ ja viiden vuoden kiertolaiselämän jälkeen. Petsamon aika oli Paasilinnan perheelle sosiaalisen nousun aikaa.

Feministitutkijat kuten Gillian Rose ja Doreen Massey ovat kritisoineet paikkojen stabiileja määrittelyjä ja erityisesti kodin romanttista kuvaa levon ja turvallisuuden paikkana. Heidän mukaansa sukupuolen näkökulmasta tarkasteltuna koti on naisille pikemminkin työn kuin levon paikka. Naisten alisteiseen asemaan johtaneiden yhteiskunnallisten rakenteiden lähtökohdan voi-

daan katsoa olevan kodin sosiaalisessa järjestelmässä. Tutkijat kyseenalaistavat esimerkiksi vanhan englantilaismaaseudun kuvan onnellisina kyläyhteisöinä. Heidän mukaansa pienissä yhteisöissä eri yhteiskuntaluokkien sosiaaliset suhteet kärjistyivät, ja naisten asema määrittyi tiukasti patriarkaalisten normien mukaan.¹¹ Myös Paasilinnan Petsamo-historiikissa kodin ilma-
piiri ja kotiseudun kuva sisälsivät jännitteitä. Petsamon kodin sisäisesti harmonista kuvaa varjostivat isän töistä aiheutuneet paineet, sairastelut sekä riitaantuminen Petsamon Nikkeli Oy:n ja sittemmin poliisijohdon kanssa.

Vuonna 1930 Väinö Paasilinna joutui välien selvittelijäksi Salmijärven oikeistolaisen ja kommunistien välillä.¹² ”Kuumana lapualaiskesänä” 10.7.1930 Salmijärven työväentalon ikkunat naulattiin eläinlääkäri Kalle Karhusen ja ”etelästä tulleiden virkamiesten” vaatimuksesta kiinni ja vasemmistolainen yhdistystoiminta kiellettiin. Tämän joutui toteuttamaan naulaamiselle kylmäkiskoinen Väinö Paasilinna.

Hän hoiti myös kommunistien, Portin veljesten, kuulusteluja, mutta sai syytöksiä liian pehmeistä otteista ja kommunistisimpatioista. Kylän lapualaismieliset nuoret järjestivät muilutuksia kommunisteille ja pahoinpitelivät muun muassa Norjasta paluumatkalla olleet Jalmari Portin ja Alarik Tervaniemen. Väinö Paasilinna ei hyväksynyt muilutuksia, vaikka jättikin tapauksen selvittämättä. Hän tukeutui Petsamon kruununvoutiin, ylimpään paikallistason poliisiviranomaiseen Väinö Plantingiin, joka oli

7. Erno Paasilinna (1983) *Maailman kourissa: Historiaa ja muistoja Petsamosta*, Helsinki: Otava, 191.

8. Jukka Nyyssönen (2008) *Kaksi historiaa Petsamosta. Muutos ja jatkuvuus historiankirjoituksessa*. Jyväskylä: Osuuskunta Jyvä-Ainola, 56. Paasilinna on hyödyntänyt lähteenä erityisesti Eero Kuussaaren vuonna 1939 julkaistua *Heimosodat 1918–1922 I, Taistelu Petsamosta* -teosta, pyrkien kumoamaan teoksen kansallishenkisen aatteellisen sisällön.

9. Pauli Tapani Karjalainen (2004), ”Ympäristö ulkoa ja sisältä: Geografiasta geobiografiaan” Teoksessa Raine Mäntysalo (toim.) *Paikan heijastuksia. Ihmisen ympäristösubteen tutkimus ja representaation käsite*, Jyväskylä: Atena, 60–61. Geobiografian, elettyjen paikkojen muistojen, ajatellaan asetuttavan kronologiseksi tarinaksi miten elämä on mennyt ajasta toiseen, vaikka

tosiasiallisesti muistot koostuvatkin katkonaisista pätkistä ja palasista, joita ei voi saumattomasti yhdistellä kronologiseksi jatkumoksi.

10. Paasilinna (1983) 194–195, Juho-isäntä kuoli vuonna 1932, jonka jälkeen Kolarin kotitilan omaisuus alkoi vähentyä veljesten ja Amanda-äidin hoidossa. Väinö Paasilinna ei katsonut kehitystä hyvällä ja muutti tämän seurauksena nimensä 1934 Gullsténista nimisuo-
jatuksi Paasilinnaksi.

11. Doreen Massey (1995) ”The Conceptualization of Place” Teoksessa Doreen Massey ja Pat Jess (toim.) *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*, London: The Open University, 64–65; Gillian Rose (1993) *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press, 53–55.

12. Paasilinna (1983) 139.

asettunut jyrkästi lapualaisterroria vastaan. Plantigin ja Paasilinnan ajama linja aiheutti kuitenkin arvostelua. Sittenkin Plantingia kohtaan tehtiin muilutusyritys. Myös kunnanvaltuustossa oikeistoradikalismi nosti päätään, kun kommunisteiksi epäiltyjä valtuutettuja vaadittiin eroamaan.¹³ Petsamon rikollisuutta tutkinut Kirsi Kuusikko ei ole kuitenkaan löytänyt kirjallisia todisteita Erno Paasilinnan kuvauksen väitteille.¹⁴

Erno Paasilinnan kuvauksessa Väinö Paasilinna toimi 1930-luvun Petsamossa poliittisen kamppailun keskellä puolueettomana laillisuuslinjan edustajana ja sovittelijana ideologisessa kiistelystä. Lapualaishenkisen painostuksen alla Väinö Paasilinna alkoi irtautua porvarillisesta aatemaailmasta tavallisen kansan oikeuksia puolustavalle linjalle, kuten Erno Paasilinna asian ilmaisi.¹⁵

Erno Paasilinnan mukaan lapualaisten toiminta oli yksi syy Väinö Paasilinnan myöhemmälle erolle suojeluskunnasta, mikä hän toteutti provosoivasti lähettämällä manillasäkissä suojeluskuntapukunsa ja kiväärinsä Parkkinan paikallispäällikölle. Suojeluskuntapäällikkö uhkasi erottamisella poliisiin tehtävästä, mutta Plantingin tuella Paasilinna pysyi virassa.¹⁶ Erno Paasilinnan kuvaus on esimerkki siitä, miten kansalliset yhteiskunnalliset ja poliittiset muutokset näkyivät Petsamossa. Hän tulkitsi paikkaa 1930-luvun vasemmisto- ja oikeistoradikalismien toimintaympäristönä.

Petsamo-historiikin poliittisia näkemyksiä kommentoinut kirjailija Tuulikki Soini piti virheellisenä Paasilinnan väitteitä petsamolaisten vasemmistolaisuudesta.¹⁷ Kuusikon mukaan Petsamossa oli kuitenkin ollut aktiivista vasemmistolaisliikehdintää aina 1930-luvun taitteeseen asti. Salmijärvellä toimi esimerkiksi Suomen Puuteollisuustyöväestön liiton alaosasto n:o 205, jolla oli oma työväentalo. Pulakauden aikana savotoilla ja rakennustyömailla lakkoiltiin parempien palkkojen puolesta. Työväestön vastapainona Petsamoon oli muuttanut etelästä tulleita suomalaisia virkamiehiä, rajavartiomiehiä, kirkkoherroja ja opettajia. Petsamon yhteiskuntarakenne oli voimakkaasti polarisoitunut, mikä näkyi 1920-luvun lopun vaaleissa äänestystuloksen jyr-

känä jakautumisena kokoomuksen ja sosialistien kesken.¹⁸

Paasilinnan mielestä tavallinen kansa ei niinkään ollut kiinnostunut poliittisesta kiistelystä, vaan rajan asukkaat säilyttivät malttinsa. Ristiriidat tuotiin sen sijaan muulta yhteiskunnasta, ”ylhäältä ja etäältä”. Esimerkiksi Etelä-Suomessa Petsamo näyttäytyi Erno Paasilinnan mukaan ”kommunistien pesäpaikkana”, epäluotettavana rajaseutuna viitaten pastori Elias Simojoen ja everstiluutnantti Ilmari Karhun kirjoituksiin. Myös Norjan rajapolitiikka, joka johtui Paasilinnan mukaan Suomen hyökkäyksen pelosta, aiheutti ristiriitoja Petsamossa. Tämä näkyi muun muassa suomen kielen käytön kieltämisenä ja tieyhteyksen katkaisemisena.¹⁹

Elämäkerrassaan Paasilinna pohti Petsamo-teoksensa rakentumista historian kehyyksiin, jossa petsamolaiset olivat milloin minkin ulkopuolisen voiman heiteltävänä, sotien, poliittisen pelin tai eri kansallisuksien riepoteltavana.²⁰ Tällainen paikan tul-

13. Paasilinna (1983) 137, 139–141.

14. Kirsi Kuusikko (1996) *Laiton Lappi, laiton Petsamo. Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa 1921–1944*. Studia Historica Septentrionalia 29. Jyväskylä: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 184. Kuusikon mukaan Erno Paasilinnan esittämistä tapahtumista ja väkivallanteoista ei löydy mainintaa asiakirjoista. Paasilinnan kuvauksessa on myös ristiriitä siinä suhteessa, että kunnanvaltuuston pöytäkirjoista ei löydy nimeltä mainintaa Paasilinnan kertomien kommunistishenkisten valtuutettujen erottamisesta. Muutoin pöytäkirjaan on kirjattu keskustelu kommunistien erottamisesta valtuustotoiminnasta.

15. Paasilinna (1983) 125. Väinö Paasilinna liittyi SKDL:n jäseneksi vuonna 1945.

16. Paasilinna (1983) 140–141; Kuusikko (1996) 63. Poliisien suojeluskuntaan kuulumiset kirjattiin usein nimikirjoissa, mutta Paasilinnan kohdalla myös suojeluskunnasta eroaminen on kirjattu.

17. *Turun Sanomat* 6.5.1984. Soinin mukaan oli virheellistä olettaa valtiollisten vaalien äänestystulosten perusteella, että puolet petsamolaisista olisi kannattanut kommunisteja. Vaikka vaalituloksesta näin saattoi päätellä, tuli huomioida myös vaatimattomaksi jäänyt äänestysprosentti ja vasemmistolaisuuden painottuminen Salmijärvellä. Puolet kommunistien vuoden 1929 vaaleissa saamista äänistä tuli Salmijärvellä.

18. Kirsi Kuusikko (1999) 'Petsamolainen yhteiskunta' Teoksessa Jouko Vahtola ja Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 135–136.

19. Paasilinna (1983) 205–206.

20. Erno Paasilinna (1996) *Tähänastisen elämäni kirjaimet*. Helsinki: Otava, 405.

kinta korostaa alueen muodostumista yleisten yhteiskunnallisten ja kansainvälisten muutosprosessien seurauksena. Ylikansallisia vaikutuksia paikoille korostavan Doreen Massey'n teoriaa paikkojen muodostumisesta on kutsuttu suhteellisen eli relationaalisen tilan näkökulmaksi. Hänen näkemyksensä on kuitenkin hienovaraisempi. Paikat ovat Masseylle risteyksiä ja prosesseja ja pysyvän yhteiskunnallisen muutoksen tilassa. Paikan omanlaisuus rakentuu ajassa ja tilassa prosessina tai risteyksenä pysyvän muutoksen tilassa.²¹

Samaa ylikansallista vaikutusta edusti Erno Paasilinnan kertomus kanadalais-englantilaisen Petsamon Nikkeli Oy:n kolonialistisista toimista Petsamossa, mikä kosketti myös Paasilinnan perhettä. Väinö Paasilinna ajautui kiistoihin nikkeliyhtiön kanssa luvattomasta hiekankaivuusta Nivan perikunnan mailta ja nosti haasteen ja korvausvaatimuksen nikkeliyhtiötä vastaan. Nikkeliyhtiölle haaste oli hankala, sillä se tarvitsi samalla alueen maita sähkölinjan vetämiseksi. Nikkeliyhtiö lupautui korvauksiin mutta vaati kompromissina rakennuslupaa alueen maanomistajien maille. Väinö Paasilinna suostui tähän, mutta Erno Paasilinnan mukaan nikkeliyhtiön johdon painostus hankalaa konstaapelia kohtaan oli omalta osaltaan vaikuttamassa Väinö Paasilinnan eroon poliisin virasta. Väinö Paasilinna anoi terveyteensä vedoten vuoden virkavapautta konstaapelin virasta ja esitti samalla eroanomuksensa mikäli virkavapauteen ei suostutaisi. Kruununvouti Plantingin sovitteluyrityksistä huolimatta Paasilinnan virkavapausanomus jäi myöntämättä, ja lopullinen ero astui voimaan.²²

Kaksijakoinen kotiseutukuvaus

Erno Paasilinnan *Kaukana maailmasta* ja *Maailman kourissa* -teokset edustivat uudenlaista käsittelytapaa ja ristiriitaista kuvaa Petsamosta. Petsamo ei näyttäytynyt kotiseutukirjallisuudelle ominaisena nostalgisesti ihannoituna kohteena ja kansallisen patriotismin ilmentymänä. Kolonialistinen nikkeliyhtiö, asemaansa hyväksikäyttävät virkamiehet, korporatiivinen kunnalliselämä sekä turismin ja väestönkasvun myötä kas-

vaneen Salmijärven järjestysongelmat praskammynteineen saivat kaikki oman suoraviivaisen käsittelynsä.

Vielä sotaa edeltävän ajan Lapin matkakirjojen ja kaunokirjallisuuden kuvauksissa korostuivat villin luonnon ihailu ja usko Petsamon teollisuuden mahdollisuuksiin. Petsamo oli vastakohta turmeltuneelle ja sivistyneelle yhteiskunnalle. Petsamo näyttäytyi koskemattomana ja viattomana erämaana, jossa suomalaisten tehtäväksi oli tullut kesyttää se sivistyksen piiriin.²³ Tämä niin sanottu uudisasukaskirjallisuuden perinne näkyi pitkään vielä jälleenrakennuskaudella Lapin eräkirjallisuuden perinteessä sitoutumisena tiettyihin ympäristön kuvaustapoihin, mystisenä luontokäsityksenä ja realistisena kansankuvauksena. Sotien jälkeistä Lappi-kirjallisuutta leimasi myös voimakas ihmisen ja luonnon yhteys sekä omaelämäkerrallinen ja dokumentaarinen ote.²⁴

Uudisasukaskirjallisuuden perinne alkoi rikkoutua vasta, osin vastahakoisestikin, Pentti Haanpään tuotannossa. Hän ei tosin suoranaisesti kuvannut Lappia, mutta häntä kuitenkin pidetään pohjoisena kirjailijana. Toinen muutos voidaan katsoa alkaneen 1960- ja 1970-luvulla, jolloin Timo K. Mukan ja Erno Paasilinnan kaltaiset nuoret kirjailijat kyseenalaistivat totuttuja Lappi-mielikuvia. Mukan teos *Maa on syntinen laulu* ei istunut tyypilliseen Lapin kirjallisuuden kaanoniin kuvatessaan avoimesti

21. Doreen Massey (2008) *Samanaikainen tila*. Jyväskylä: Osuuskunta Vastapaino, 29–31. Mikko Lehtonen, Pekka Rantanen & Jarno Valkonen. (toim.) Käännös Janne Rovio; Ari-Aukusti Lehtinen (2006) 'Osallisuuden ja kieltäytymisen paikat' Teoksessa Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen, Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu, Kalevalaseuran vuosikirja 85*, Jyväskylä: SKS, 46–47.

22. Paasilinna (1983) 195–199.

23. Veli-Pekka Lehtola (1999) "'Kaipauksieni maa' – Petsamo suomalaisessa kirjallisuudessa 1910-luvulta 1940-luvulle' Teoksessa Jouko Vahtola ja Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry 1999, 515–519.

24. Veli-Pekka Lehtola (1997) *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Pieksämäki: SKS, 237–239, 244.

seksuaalisuutta, lestadiolaisseuroja ja maalaisyhteisön eristäytynyttä arkea. Teos leimattiin riettaaksi ja jumalanpilkkua sisältäväksi. Paasilinna puolestaan herätti keskustelua kirjoittamalla pohjoisen nurkkapatriotismista ja sisäänpäin kääntyneestä maakuntahengestä. Näiden asenteiden taustalle asetettu postkoloniaalinen viitekehys, jota Juha Ridanpää on hyödyntänyt tutkiessaan Haanpään, Mukan ja Rosa Liksovin tuotantoa ja pyrkimyksiä purkaa koloniaalinen diskurssi ja pohjoisen hegemoniaan liittyvä epäoikeudenmukaisuus.²⁵ 1970-luvun vähemmistöjen globaali herääminen näkyi myös pohjoiskalotissa. Valtakulttuurin asenteita ja identiteetin rakentamisen vaikeutta alettiin nostaa esiin. Muun muassa Kirsti Paltto ja Nils Aslak Valkeapää kritisoivat kirjoissaan Suomen valtion sortoa saamelaisia kohtaan.²⁶

Paasilinnan Petsamo-historiikin postkolonialistiset tulkinnat suomalaisasutuksen ja suurvaltojen kuten Englannin ja Saksan väärinkäytöksistä²⁸ paikallisia ihmisiä kohtaan herättivät ilmestyessään kritiikkiä entisten petsamolaisten keskuudessa. Ennen kaikkea kirjojen näkökulman värityneisyyttä ja asiavirheitä arvosteltiin. Tuulikki Soini syytti Paasilinnaa asiategstin väliin kirjoittamista sidosaineistoista, mauttomuuksista, katkerasta kaunaisuudesta ja sensaatiotyylisiin kirjoitettuihin paljastuksista. Erityisesti Soini kritisoi Paasilinnan asiavirheitä ja päätyi ar-

tikkelissaan korjaamaan Petsamon Alaluostarin kirkkoon liittynyttä väärinkäsitystä.²⁹

Vuonna 1984 julkaistussa artikkelissaan ”*Ketjukirjeitä Petsamon pimeältä puolelta*” Erno Paasilinna oikoi Petsamo-historiikin asiavirheistä ja käsittelytavasta esitettyä kritiikkiä ja katsoi että kyse oli ”pienen, ajastaan jääneen ryhmän offensiivista kirjaa vastaan” ja yrityksestä ”palauttaa postikortti-Petsamo entiselleen”. Paasilinnan mukaan ”Petsamon historiassa on paljon mustia sävyjä, kohtuullista enemmänkin.”³⁰ Juhani Niemeä lainaten varhaislapsuuden Petsamo ei ollut Paasilinnalle luvattu maa tai paratiisi vaan pikemminkin myyttinen Atlantis, uponnut saari meren pohjassa, joka heijasteli kirjailijan pessimististä maailmankuvaa.³¹

Perheen ja suvun paikka

Kotipaikkaa voidaan tarkastella fyysisen asuinpaikan lisäksi läheisten ihmisten, perheenjäsenten ja suvun kautta. Kokemusta juurista, kuulumisesta perheeseen ja yhteisöön voi pitää jopa fyysisestä asuinpaikkaa tärkeämpänä paikkakokemuksen muotona.³²

Erno Paasilinnalle suhde isään, Väinö Paasilinnaan, näyttäytyy erityisen läheisenä. Matti Mäkelä kirjoitti arvostelussaan oivaltavasti Erno Paasilinnan halunneen kirjoittaa maailmalle sen, mitä isältä jäi kesken.

25. Maria Lähtenmäki (2001) 'Pohjoiset reservit. Lappi kuvina ja mielikuvina 1960–70-luvun kulttuurikeskusteluissa' *HAik* 3/2001, 234–236; Juha Ridanpää (2005) *Kuvitteellinen pohjoinen. Maantiede, kirjallisuus ja postkoloniaalinen kritiikki*. Oulu: Nordia Geographical Publications vol 34:2, 28, 42. Postkolonialismi liitetään yleensä siirtomaavallan purkautumiseen ja etnosentrismien kritiikkiin, mutta voidaan soveltaa myös Suomen sisäisiin keskusta–marginalia -suhteisiin esimerkiksi Lapin ja Etelä-Suomen osalta tai saamelaiden ja valtaväestön suhteissa.

26. Riitta Kontio (2003) 'Teemoja ja tendenssejä pohjoisessa kirjallisuudessa.' Teoksessa Ilmo Massa ja Hanna Snellman (toim.) *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Helsinki: SKS, 210.

27. Nyssönen (2008) 38–42. Geopoliittisesti Petsamon alueeseen eniten vaikuttaneeseen suurvalttaan Neuvostoliittoon Paasilinna suhtautui varsin kriittikömmästi, jonka Nyssönen selittää 1960-luvun radikaalisukupolven vasemmistosuuntautumisesta käsin ja pyrkimyksestä kyseenalaistaa nationalistiset historiatulkinnat.

28. *Suomenmaa* 3.5.1984. Soinin mukaan Paasilinnan väitteet ortodoksiluostarin kirkon maalausten poistamisesta suomalaisiin jumalanpalveluksiin soveltumattomina ja luostarin rakennusten pakko-otoista eivät pitäneet paikkaansa. Luostarin maalaukset tuhosivat talvisodan aikaiset venäläiset miehittäjät, ja pakkotoissa oli kyse luostarin rakennusten vuokraamisesta munkeilta.

29. *Suomen Kuvalehti* 16/1984, 96–97. Pienen ryhmän offensiiveilla Paasilinna tarkoitti Tuulikki Soinin tavoin entisten petsamolaisten, kuten opettaja Helka-Helena Talvitievan lehtivastineita Paasilinnan kirjan ilmestytyä.

30. Juhani Niemi (2004) 'Looking Back to Lost Land – Erno Paasilinna's Memories about Petsamo Areas' Teoksessa Dorota Michulka ja Marja Leinonen (toim.) *Borderlands. What does it mean for Poland and Finland? (from literary and historical perspectives): papers from the 2nd Finnish–Polish seminar, April 7–8 2003*. Tampere: University of Tampere, 30.

31. Edward Relph (1976) *Place and Placelessness*. London: Pion, 37–38.

32. *Aamulehti* 23.12.2000.

*Kolttakönkään eli Boris-Glebin Kolttakylä.
SKS KRA / Hannes Pukki 1932.*

Väinö Paasilinnan kautta löytyivät myös teemat Erno Paasilinnan kirjoille ja esseille: petsamolaiset, koltat, pohjoisen ja itäisten syrjäseutujen vähäosaiset ihmiset.³³

Erno Paasilinna kuvasi isänsä korrekiksi ja hyvätapaiseksi. Hän oli käytökseltään moitteeton ja kirjallisestikin sivistynyt. Petsamossa poliisin valvontatehtävissä hänen käytöksensä sen sijaan muuttui uhmakkaaksi. Ristiriita kodin ja ”karkean työmaan” välillä kävi raskaaksi, mikä johti unettomuuteen, käytöksen jyrkkyyteen, kompromissialttiuden vähenemiseen ja terveyden heikkenemiseen.³⁴ Väinö Paasilinnan jyrkkyyteen liittyi Erno Paasilinnan mukaan keskeisesti ajatus oikeudenmukaisuudesta.³⁵ Hän ei hyväksynyt väärinkäytöksiä, oli vastassa sitten Petsamon Nikkeli Oy tai Lapuan liikkeen kannattajien ylilyönnit. Samalla tavoin hän toimi myös sodan jälkeen Petsamolaisten Siirtoväki ry:n puheenjohtajana laatiessaan vetoomuksia petsamolaisten evakkojen puolesta ja tehdessään siirtoväen lähetystön matkan tapaamaan presidentti Paasikiveä ja ministeriöiden väkeä.

Väinö Paasilinna asettui sorrettujen ihmisten puolelle byrokraatiaa, virkamiehiä ja valtaeliittiä vastaan. Hän sitoutui perinteiseen vasemmistolaiseen ajatteluun ja liittyi vasemmistolaisen yhteistyöpuolue SKDL:n jäseneksi. Yhteiskuntakriittisyys ja vähäosaisten puolustaminen korostuvat vahvasti myös Erno Paasilinnan tuotannossa. Sen sijaan Erno Paasilinna ei tukenut julkisesti mitään puoluetta, vaan häntä saattoi luonnehtia eräänlaiseksi yleisvasemmistolaiseksi. Myös isäänsä hän kuvasi puolueen jäsenyydestä huolimatta ”individualistiseksi yksityistaistelijaksi”, joka asioitsijan toimesaan laati vetoomuksia väärinkohdeltujen evakkojen puolesta. Tämä luonnehdinta sopi hyvin myös Erno Paasilinnaan, joka kirjoituksissaan tarttui tarvittaessa niin oikeiston kuin vasemmistonkin tekemisiin.

Isän poleeminen argumentointityyli ajamiensa asioiden puolesta heijastui Erno Paasilinnaan. Väinö Paasilinnan kirjallinen tuotanto rajoittui Petsamon Siirtoväki ry:n puheenjohtajana laatimaan *Petsamolaisten mustaan kirjaan*, mutta sen käsittelytapa ja teemat vaikuttivat merkittävästi Erno Paasi-

linnan teksteihin. Sota-alueen evakuoinnin virheet, petsamolaisten asuttamiseen ja juurettomuuteen liittyvät ongelmat ja eri kansanryhmien, kuten kolttien ongelmat, ovat Petsamolaisuiston keskeisiä aiheita³⁶. Näitä samoja teemoja Erno Paasilinna käsitteli Petsamo-historiikissa, elämäkerrassa ja useissa esseekokoelmissa.

Väinö Paasilinna omaksui sodan jälkeen rauhan aatteen ja puhui aiheesta Siirtoväkijärjestön matkoillaan. *Minun isänmaani* -esseessä (1974) Erno Paasilinna lainaa isän alustusta Kalajoella: ”Jokaisen meistä tulisi käsittää, että todellisesti isänmaatansa rakastaa yksinomaan se, joka samalla rakastaa rauhaa ja vieroksuu sotaa.”³⁷ Samaisessa esseessä Erno Paasilinna toteaa kestäneen 24 vuotta ennen kuin hän on osannut lukea isänsä jälkeensä jättäneitä papereita: ”Olosuhteet ovat muuttuneet, mutta yhteiskunnallinen mekanismi on sama.”³⁸ Isänsä kuolemaan vuonna 1950 viitaten Erno Paasilinna tarkoitti omaksuneensa isänsä politiikkaan ja pasifismiin liittyvät käsitykset.

Miten kirjani ovat syntyneet -esseessään varttunut Erno Paasilinna pohti isänsä vaikutusta kirjalliseen uraansa seuraavanlaisesti:

33. Paasilinna (1983) 194; Kuusikko (1999) 180–183. Petsamolaiset tekivät maalaispaikkakunnaksi paljon henkirikoksia 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa. 1930-luvun lopulla erityisesti toispaikkakuntalaiset syyllistyivät henkirikoksiin ja väkivallantekoihin. Poliiseja oli Petsamossa määrällisesti jopa keskimääräistä enemmän muuhun maahan nähden, mutta vaikeisiin olosuhteisiin suhteutettuna miesvahvuus oli riittämätön.

34. Erno Paasilinna (1974) ’Minun isänmaani’ Teoksessa Simo Talvitie (toim.) *Minun isänmaani. Isänmaan monet kasvat*. Porvoo: WSOY, 169; Erno Paasilinna (2000) ’Miten kirjani ovat syntyneet’ Teoksessa Ritva Haavikko (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet 4. Virikkeet, ainekset, rakenteet*. Helsinki: WSOY, 314.

35. Paasilinna (1974)176.

36. Väinö Paasilinna (1998) ’Petsamolaisten musta kirja’ Teoksessa Reino Paasilinna (toim.) *Paasilinnat: Sukukirja – Lukukirja*. Helsinki: Tietotori, 136–180. Muistio on alun perin laadittu vuonna 1950 ja sittemmin julkaistu sellaisenaan Reino Paasilinnan toimittamassa teoksessa.

37. Paasilinna (1974) 176.

38. Paasilinna (1974) 178; Kts. myös Paasilinna (1996) 130.

”Kun äsken varovaisesti editoin isän pamfletin *Petsamolaisuistio* Reinon toimittamaan sukukirjaan, hämmästyin mikä poleeminen veto siinä on, ja kuinka läheltä se koskettaa kaikkea minunkin kirjoittamaani tekstiä. Tulin ajatelleeksi, että näinkö tässä on käynyt, isäkö jo asetti askelmerkit, joita olen omalla tavallani seurannut.”³⁹

Jos isän vaikutus oli Erno Paasilinnan teksteissä keskeinen, jäi äidin, Hilda Maria Paasilinnan rooli kodissa taka-alalle. Erno Paasilinna ei juurikaan kuvannut äitiänsä muuta kuin sivustaseuraajan asemassa. Hilda Maria Paasilinna näyttäytyi Petsamon kodin arjen ylläpitäjänä isän pitkien asioitsijamatkojen aikana. Myös vaikeina sodan pakomatkan ja isän pitkäaikaisen sairastelun ja kuoleman jälkeisinä aikoina Maija Paasilinna esiintyi Tervolan Varejoen asutustilalla käytännöllisenä ja vahvana naisena, joka piti perhettä pystyssä kodin menetyksestä ja nuorimman lapsen, Riitta Kaarinan, kuolemasta huolimatta. Perheen sisarusten ja vanhempien suhteet säilyivät läheisinä, vaikkakin isän provosoivat kirjelmät viranomaisille eivät äitiä aina miellyttäneet.⁴⁰

Kodin menettäminen

Paasilinnat joutuivat lähtemään talvisodan syttyessä Petsamon kodistansa yli 5 000 muun pakolaisen tavoin. Evakkomatka tuli täytenä yllätyksenä, vaikka sodan uhka ja suurvaltapoliittiset intressit olivatkin heijastuneet 1930-luvun lopulla myös Petsamoon.⁴¹ Evakkomatka alkoi valmistautumattomana, kun venäläiskoneet alkoivat pommittaa Parkkinaa ja lensivät myös Salmijärven ylle. Raskaana olleen Maija-äidin johdolla perhe suunnisti muiden ihmisten joukossa jäätä pitkin Norjan puolelle, Svanvikiin.

Elämäkerrassaan ja Petsamo-historiikissa Erno Paasilinna kirjoitti muistavansa oma-kohtaisia kuvia Salmijärveltä jäätä pitkin Norjan puolelle vesikelkkoja työntävistä ja kantamuksia raahaavista hiljaisista ihmisjoukoista. Pakomatkan yllätyksellisyyttä kuvasi se, että vielä aiemmin päivällä perheen esikoinen, Pasi, oli normaalisti koulussa. Matkalle lähdetessä mukaan ei ehditty ot-

taa kuin välttämättömiä vaatteita ja ruokatarvikkeita.⁴²

Evakkomuistelussa talvisodan syttymisen yllätyksellisyys ja dramaattisuus ovat tyypillisiä muistikuvia, samoin kuin sotaa edeltävän ajan painostava epävarmuus. Talvisotaa edeltävän syksyn tilannetta onkin verrattu psykologisen katastrofin esivaiheeseen, jossa sodan mahdollisuus haluttiin vahvoista enteistä huolimatta pitkään torjua. Erno Paasilinna ei pikkulapsena vielä kyennyt käsittelemään sotaa. Nelivuotiaan Paasilinnan kokemukset sodan syttymisestä perustuivat pitkälti vanhempien ja yhteisön muistoihin. Muistitutkimuksissa on esitetty, että pienellä lapsella ei ole omaelämäkerrallista muistia ennen neljää ikävuotta, vaikka hyvinkin pienet lapset pohtivat mielessään sodan mahdollisuutta ja aistivat ilmapiirin jännittyneisyyden.⁴³

Myöhemmissä kirjoituksissaan Paasilinna pohti jo rationaalisesti ja kriittisesti talvisotaa edeltävän ajan valmistautumattomuutta ja evakuoitaisuunnitelmien laiminlyöntiä Petsamon suhteen. Erityisesti Suomen Kuvalehden ja Simo Talvitien toimittaman *Minun isänmaani* -kirjan artikkelin tyyli oli Paasilinnalle tyypillisen poleeminen. Sodan alla oltiin hänen mukaansa hyväuskoisia, ja petsamolaisten evakuoitua pidettiin ulko-

39. Paasilinna (2000) 321.

40. Paasilinna (2000) 316.

41. Eero Elfvingren (1999) 'Petsamo talvisodassa' Teoksessa Jouko Vahtola ja Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Rovaniemi: Petsamon Siirtoväki ry, 563–565. Murmanskin merkityksen kasvun ja mineraalilöytöjen myötä Neuvostoliitto paransi liikenneyhteyksiä ja lisäsi sotilaalista voimaa Petsamon alueella. Vakoilua ja kuulusteluja harjoitettiin ennen sotaa rajan molemmin puolin, vaikkakaan tavallisten ihmisten elämään ne eivät liiemmin vaikuttaneet. Nikkelikaivoksen toiminta ja ihmisten päivittäiset työt jatkuivat ennallaan. Sodan uhkaa nosti ennen kaikkea tiedustelutoiminnan kautta saadut tiedot neuvostojoukkojen määrän lisääntymisestä alueella. Suomen puolustuksesta vastasi Petsamon suunnalla pitkään ainoastaan yksi rajavartiokomppania. Varsinaiset talvisodan Petsamon taistelut alkoivat 28.11.1939 venäläisten Pummangin vartioaseman kaappauksella, jossa kolme rajavartiomiestä vangittiin.

42. Paasilinna (1996) 32; Paasilinna (1983) 252–253.

43. Atte Oksanen (2007) 'Evakkolasten kadotettu koti' Teoksessa Sari Näre, Jenni Kirves, Juha Siltala ja Joni Strandberg (toim.) *Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. Porvoo: Weilin+Göös, 71–75.

poliittisesti arkaluonteisena samoin kuin Suojärven Hyrsylän mutkan evakuoitua. Neuvostoliittoa ei haluttu ärsyttää. Paasilinnan mielestä Petsamoa ei myöskään katsottu tarpeelliseksi puolustaa kuten ei muitakaan rajaseutuja. Kysymys oli sen sijaan hävitys suunnitelmasta, jossa viivytystaiste-luja käyden hävitettiin kylät ja sillat neuvostosotilaiden tieltä. Samalla siviiliväestö joutui suunnitelmien puuttuessa taistelujen jalkoihin. Paasilinnan mukaan Rajavartioston ehdottaessa petsamolaiskyläiden evakuointia nimismies Niilo Kuukkanen ja maaherra Kaarlo Hillilä jopa estivät petsamolaisten väestönsiirrot. Hallituksen osalta asioista vastasi Hillilän läheinen ystävä sisäministeri Urho Kekkonen. Erityisesti Hillilä kielsi puuttumasta lääninhallituksen asioihin, vaikka Petsamon Kauppa Oy:llä olisi ollut yli sata kuorma-autoa käytössään. Kun evakuointimääräys tuli vasta hyökkäyspäivänä, hidastelu oli johtanut jo monen siviilin kuolemaan ja kalastajasaarentolaisen sotavankeuteen.⁴⁴

Kiinnostavaa Paasilinnan kirjoituksissa on, että hän käsitteli Petsamon menetystä ja evakuointia ensisijaisesti puolustuksellisenä ja byrokraattisena kysymyksenä. Kehnosti suunniteltu puolustus ja lääninhallituksen laiminlyönnit evakuoinnissa olivat tärkeimmät teemat. Sen sijaan Paasilinna sivuutti suurvaltapolitiittiset syyt, erityisesti Neuvostoliiton roolin talvisodan syttymisessä. Evakkovaiheen epäonnistuneista väestönsiirroista ja myöhemmistä Tervolan Värejoen asutustilan vaiheista kumpusi Erno Paasilinnan kriittisyys vallanpitäjiä vastaan. Periferisen Petsamon asukkaat uhrattiin virkavallan toimesta tärkeimpien rintamien hyväksi.

Paasilinnojen varsinaisen pakomatka eteni merireittejä Svanvikista Kirkkonniemen kautta Vesisaareen ja sieltä kohti Narvikia. Hammerfestin pohjoispuolella Maija-äiti synnytti laivassa pojan, Reino Paasilinnan. Narvikista perhe asettui Ofotvuonon pappilaan, jonne myös talvisodassa sairastunut isä Väinö Paasilinna saapui Ruotsin kautta. Saksalaisten tehtyä huhtikuussa 1940 maihinnousun Narvikiin Paasilinnan perhe jatkoi pakomatkaa Harstadin kaupunkiin.

Harstadissa perhe joutui kuitenkin keskelle useita tunteja kestäneitä pommituksia, joten matka jatkui muiden suomalaispakolaisten tavoin vuorolaivalla takaisin Kirkkonniemeen ja lähtöpaikka Svanvikiin. Osa pakolaisista joutui pakenemaan jalkaisin Norjasta Suomen puolelle. Paasilinnojen evakko jatkui jatkosodan aikana lyhytaikaisina asettumisina Ivalon Akujärvelle, Väinön kotitilalle Kolarin Ruokojärvelle, matkustajakotiin Rovaniemelle sekä pisimmäksi aikaa, vuoteen 1943, Mäkivaaran autiotaloon Kittilän Alakylään. Väinö Paasilinna hoiti jatkosodan aikana asioitsijan tehtäviä eri puolilla Lappia. Hän sai sittemmin elinkeinolluvan harjoittaa myös yksityisetsivän tointa. Paasilinnat ostivat Oulaisista talon marraskuussa 1943, mutta huonokuntoinen talo osoittautui asumiskelvottomaksi. Oulaisista perhe jatkoi puolen vuoden jälkeen matkaa Ylitorniolle, mutta asettumisen sinne katkaisi Lapin sota. Aavasaksan kohdalta Paasilinnat evakuoitiin Ruotsin puolelle Myllymäen koaamisleirille ja sieltä edelleen Jokkmokkiin.⁴⁵

Erno Paasilinna kuvasi elämäkerrassaan pakolaisuutta sekavana aikana jatkuvine muuttoineen ja pakolaisleireineen ja epävarmuutena tulevaisuudesta. Pakolaisuus merkitsi paikattomuutta, muiden armoilla oloa ja kaiken omaisuuden menettämistä. Eräs aspekti pakolaisuuden paikkakuvaa oli turvattomuus ja väkivallan uhka. Vietnamlais- ja somalipakolaisia tutkinut Marja Pentikäisen mukaan henkisesti valmistautumattomana kotiseudulta irtaantumisvaihe koettiin ahdistavana ja eteen tulevien asioiden suhteen tunnettiin voimattomuutta. Hänen haastattelemansa pakolaiset olivat kokeneet syyllisyyttä muiden perheen jäsenten ja sukulaisten jäädessä vaaraan sota-alueelle sekä traumaattista fyysistä väkivaltaa.⁴⁶ Sa-

44. Paasilinna (1974) 171–172; *Suomen Kuvalehti* 3/1978; Paasilinna (1996) 30.

45. Ks esim. Paasilinna (1996) 36–46; Eino Leino (2002) *Lentojätkä. Arto Paasilinnan elämä*. Helsinki: Otava, 49.

46. Marja Pentikäinen (2005) *Loputtomalla matkalla: kertomuksia pakolaisuudesta*. Lasse Saressalo (toim.) Tampere: Ethnika, 94–99.

malla tavoin suomalaiset siviilit kokivat talvi- ja jatkosodan nopeat evakuoinnit sekasortoisina, ja erityisesti vihollisten pommitukset koettiin uhkaavina.⁴⁷ Myös Paasilinnan perheen evakkomatkaa varjostivat pommitukset. Matka Salmijärveltä Norjaan, samoin kuin pako ensimmäisestä sijoituspaikasta Narvikista oli pommituksista johtuen vaarallinen vaikkakin varsinaiselta fyysiseltä väkivallalta vältyttiin. Suurempaa puutetta perustarpeista, kuten ruoasta ei Paasilinnan kuvauksissa sen sijaan esiinny, mutta evakkojen kohtelu oli halveksuvaa Ruotsissa Lapin sodan aikana. Suomalaisia pidettiin toisen luokan kansalaisina ja taloudellisena taakkana.

Elämäkerrassaan Paasilinna kuvasi pakolaisajan Ruotsissa ajoittain myös huolettomana aikana. Sota-aikaan liittyvät sotilaiden ja koneiden tuoksut, äänet ja näyt olivat nuorelle pojalle kiehtovia. Evakkoleirit mahdollistivat jatkuvat seikkailut muiden leirin poikien kanssa. Evakkoaikana järjestetty väliaikainen koulunkäynti ei sen sijaan nuorta Erno Paasilinnaa kiinnostanut, numerot olivat yleensä välttävää. ”Poikaviikarielämä” yöllisine soutuineen, moottoripyöräajeluineen ja joukkotappeluineen vei poikkeusoloissa kaiken huomion.⁴⁸

Paasilinnan pakolaisajan kuvaus alleviivaa Pauli-Tapani Karjalaisen määrittelemää geobiografista käsittelytapaa. Paasilinnan lapsuusajan omakohtaiset hajanaiset muistot ja myöhemmät kirjallisen uran analyttiset tulkinnat sotatapahtumista on muotoiltu yhtenäiseksi pakolaiskertomukseksi elämäkerrassa ja artikkeleissa. Tekstien lapsuusmuistot ovat hetkellisiä, ja niistä heijastuu ymmärtämättömyys kriisiajan tilanteen suhteen. Esimerkiksi Jokkmokkin pakolaisleirin elämä näyttäytyy lapsen näkökulmasta luonnolliselta. Sen sijaan kirjailija Paasilinna liittyy kodin menettämiseen merkityksiä väkivallan uhkasta, tulevaisuuden epävarmuudesta ja paikattomuuden kokemuksesta, evakuoitien laiminlyönneistä sekä petsamolaisen uhraamisesta neuvostohyökkäyksen viivyttämiseksi. Nämä tulkinnat ovat jälkikäteen jäsentelyn tulosta, johon on sekoittunut aikalaisten kertomuksia ja luettua tietoa.

Pohjoinen, pakolaisuus ja identiteetti

Identiteettiin kuuluu aina tunne kotipaikasta. Ihminen samaistuu omaan yhteisöön ja erottaa yhteisön ja ulkopuolisen maailman toisistaan. Ihmisen identiteettiä määrittävät monet tekijät, kuten etnisyys, kulttuuri, sukupuoli ja valtasuhteet. Identiteettiä ei pidä kuitenkaan nähdä pysyvänä ja yhtenäisenä tietoisuutena itsestä, vaan ihmisellä on erilaisia identiteettejä eri aikoina; identiteetit ovat muuttuvia ja uudistuvia.⁴⁹ Alueellinen identiteetti eli aluetietoisuus viittaa johonkin alueeseen, kuten esimerkiksi kuntaan samaistumiseen. Kirjallisuuden merkitys alueellisen identiteetin rakentamisessa on ollut pitkään merkittävä. Lapin-kirjallisuuden traditio (esimerkiksi K. M. Wallenius, Tuomo Ikonen) on hahmotellut lappilaisen elämän keskeisiä piirteitä. Lapin-kirjailijat ovat sijoittuneet usein raja- maastoon ollen toisaalta etelästä tulleita ja koulutautuneita suomalaisia, toisaalta Helsingistä käsin periferiassa asuvia virkamiehiä. Riitta Kontio on kirjoittanut ”puolivälinilmiöistä” tarkoittaen koko Pohjoiskalotin kirjallisten piirien asemaa keskustan ja marginaalisen sisä- ja ulkopuolella. Ainoastaan saamelaisten rooli on ollut niin sanotusti kaksinkertaisesti kolonisoitu.⁵⁰

Kotiseutuun liittyvät identiteetikysymykset tulivat keskeisiksi Erno Paasilinnan tuotannossa 1970-luvun lopulta lähtien, joten Kontion teoria puolivälinilmiöistä kuvaa melko hyvin myös Paasilinnan asemaa. Aluetietoisuus Petsamon ja jossain mielessä koko Lapin syrjäseutujen suhteen säilyi vahvana, vaikka Paasilinna muuttikin etelään, ensin Hämeenlinnaan ja sittemmin

47. Oksanen (2007) 78; Sari Näre (2007) 'Lapset sodan uhreina' Teoksessa Sari Näre, Jenni Kirves, Juha Silta ja Joni Strandberg (toim.) *Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. Porvoo: Weilin+Göös, 196–197.

48. Paasilinna (1996) 40–46.

49. Riitta Kontio (1999) ”Puolivälinilmiöitä” Pohjoiskalotin kirjallisuudessa: Kirjailija keskustan ja marginaalisen sisä- ja ulkopuolella' Teoksessa Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola ja Mervi Autti (toim.) *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Tunturista tupaan*. Osa 2. Jyväskylä: Kustannus-Puntsi, 159–160.

50. Lehtola (1997) 24–25; Kontio (1999) 166.

Tampereelle. Hän samaistui voimakkaasti lappilaisiin, ja erityisesti Lapin vähäosaiseen ja kovia kokeneeseen väestöön kuten koltasaamelaisiin ja pakolaisiin. Sen sijaan pohjoisen paikallisten virkamiesten ja byrokraattien toimia hän pilkkasi viiltävissä satiireissaan. Toisaalta Paasilinna sai näkyvän aseman myös keskustassa, hän avusti maan johtavia lehtiä ja juonsi television keskusteluohjelmia (muun muassa *Tästä puhutaan* 1973–74). Kirjallisista ansioistaan hän sai lähes kaikki maan merkittävimmät tunnustukset.

Pakolaisuuden merkitys Paasilinnan identiteetin rakentumisessa oli myös kaksijakoinen. Pakolaisuus muutti koko Paasilinnan perheen elämän pohjan. Vauras virkamiesperhe asutettiin sodan jälkeen ensin Pohjois-Iihin ja sitten Tervolan Varejoen asutusalueelle, jolloin perheen taloudellinen pohja romahti. Isän sairastelu, kiistely virkamiesten kanssa ja lopulta kuolema vuonna 1950 pakotti Erno Paasilinnan siirtymään nuoruudesta aikuisuuteen ja metsätoihin perheen elannon turvaamiseksi. Sari Näre on nimennyt saman kohtalon kokeneita kannattelijasukupolveksi.⁵¹ Pakolaisuuteen liittyivät myös antipatiat valtiiovallan väärinkohtelun johdosta esimerkiksi Petsamon evakuoinnin yhteydessä ja siitä seurannut kansallisen identiteetin hyljeksiminen. Toisaalta pakolaisuuteen ja traagisiin

kokemuksiin liittyvät elämänvaiheet saivat aikaa myöten lähes myyttisiä mittasuhteita Paasilinnan kirjoituksissa, kuten surumielisessä kotiinpaluutekstissä ”*Kotiseudulla*”:

”Kun ajaa kuolleessa kylässä, myöhäisessä illassa, tuntee miten ohimenevää kaikki on, hetken asia, ja varsinkin juuri täällä, kylässä josta on aina lähdetty pois, eikä milloinkaan palattu takaisin, ja joka lähdön jälkeen jokin on sammunut lopullisesti, iäksi. Voi kuvitella miten talvella tuisku pyyhkii näitä entisiä pihvoja ja seinävieriä, entisiä peltoja ja marjapensaita, nietostaa kinoksia yhtä tyyneen rauhallisesti, ajattomasti, niin kuin täällä ei koskaan mitään elämää olisi ollutkaan. Ja vain kahdesta talosta voi loistaa enää valoa talven pimeyteen, ja kuinka kauan? Eivätkä nekään valot voi tavoittaa enää toisiaan, välimatkaa on liian paljon. Kohta olen kotona, kohta olen perillä. Sanoinko minä perillä? Kun olen saapumassa paikkaan jota ei enää ole?”⁵² ■

51. Sari Näre (2008) ””Päin ryssä!” – lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina” Teoksessa Sari Näre ja Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Juva: Johnny Kniga, 95. Kannattelijasukupolvi viittaa sota-aikana kasvaneisiin lapsiin ja nuoriin, jotka joutuivat omien tarpeidensa kustannuksella kantamaan aikuisten vastuuta perheessä.

52. Erno Paasilinna (1988) *Kotiseudulla ja vierailuilla: matkakirja*. Helsinki: Otava, 234–235.